

SAARTJE VANDEN BORRE

Vreemden op vertrouwd terrein. Het sociaal-culturele leven en de integratie van Belgische migranten in het Noorden van Frankrijk (1850-1914)

Gent, Academia press, 2012, 358 p.

Het Belgische migratieverleden geniet de laatste jaren van een opmerkelijke aandacht. Historici bekijken België zowel in zijn hoedanigheid van bestemming (immigratie) als van land van vertrek (emigratie). Waar dat laatste perspectief overheerst, komt onvermijdelijk de relatie met Frankrijk in beeld. Vanaf 1850 werden Belgen er vooral aangetrokken door de textielindustrie in de streek van Rijsel. Essentieel aan deze vestigingsmigratie was haar korteaftandskarakter. Een migrant uit de streek van Kortrijk of Doornik overbrugde nauwelijks 20 kilometer. Eigenlijk bleef hij daarbij omzeggens op vertrouwd terrein.

De vertrouwdheid van de Belgische migranten met de streek rond Rijsel is het leidmotief van Saartje Vanden Borres proefschrift. Centraal staat het sociaal-cultureel leven dat de Belgische migranten tussen 1850 en 1914 ontwikkelden. Om verschillende redenen genoot dit thema nooit een exclusieve aandacht. Eén van de belangrijkste was het gebrek aan consistente bronnengehelen die de sociabiliteit van het Belgische migratieverleden zouden kunnen verlevendigen. Op een overtuigende manier legt Vanden Borre nog een andere oorzaak voor deze koudwatervrees bloot. Die is eigenlijk methodologisch van aard en houdt sterk verband met het hybride karakter van een grensregio waarin identificatie niet verliep volgens de rigide lijnen van natie en nationaliteit. Daarom zijn historici die in

archieven op zoek gaan naar strikt homogene Belgische of Vlaamse verenigingen tot mislukken gedoemd.

Neem Roubaix, de stad die wordt vereenzelvigd met de massale inwijking van Belgische vestigingsmigrant. De ruimweg 700 verenigingsdossiers geven slechts blijk van 16 exclusief Belgische associaties terwijl 552 verenigingen zowel Belgen als Fransen verzamelden. De impliciete invalshoek van Vanden Borre is op deze vaststelling geënt. Door in het arrondissement Rijsel het verenigingsleven *tout court* te beschrijven, worden de Belgen – of beter de Belgische mannen, want vrouwelijk verenigingsleven is in dit proefschrift opvallend afwezig – als vanzelf zichtbaar.

In sommige hoofdstukken slaagt Vanden Borre met brio. Het hoofdstuk over de zang- en muziekverenigingen is een mooi voorbeeld. Meer dan vertolkers van vaderlandsliefde waren deze verenigingen een uiting van een lokale identiteit. Van wijken versus wijken, van steden versus steden en van Franco-Belgische concours. De rol van nationaliteit in dergelijke associaties was miniem. Het verenigingsleven komt helemaal tot leven in het hoofdstuk over het publieke optreden van associaties. Vanden Borre schetst op briljante manier de historische evolutie van het lokale feestvieren en het verenigingsleven dat in de publieke ruimte wil worden gezien. Haar aandacht gaat van de vlaggen en insignes die de verenigingen moesten representeren, over de lokale invulling van nationale feesten tot de subsidiepolitiek van de plaatselijke overheden om de publieke optochten van de nodige luister en discipline te voorzien. Telkens koppelt terug naar de Belgische inbreng hierin. Die was

allesbehalve eenduidig, zelfs complex. Enerzijds participeerden Belgen op gelijke voet aan deze festiviteiten. Anderzijds figureerden ze gemakkelijk in topoi allerhande. Een mooie illustratie hiervan is *l'Marchand d'Moules*, een schertsend lied dat de vereniging *Les Amis Réunis* te Roubaix ter gelegenheid van de halfvastenfeesten van 1892 verspreidde. De ironisch tekst voert een Vlaamse straatventer ten tonele die in Roubaix met Gentse mosselen leurt. Tal van gemeenplaatsen over de Vlaamse inwijkeling komen voor. De 'mosselman' is een deserteur, een domme armoezaaiër en heeft niet de competenties om het in de fabriek te maken.

In haar hele proefschrift maakt Vanden Borre – naast lokale pers, verenigingsdossiers en iconografisch bronnenmateriaal – rijkelijk gebruik van zulke liedcultuur. Ze is schatplichtig aan het werk van Elien Declercq die voor haar doctoraatsverhandeling *Migrants belges en France. Une histoire revisitée à travers la chanson populaire (1870-1914)* een corpus verzamelde van 250 liederen uit het arrondissement Rijsel. Beide onderzoekers realiseerden aan dezelfde instelling (Kulak) hun onderzoek en vullen elkaar naadloos aan. Legt Declercq als romaniste de klemtoon op de stereotypering van Belgische migranten in de Rijselse liedcultuur, dan historiseert Vanden Borre dezelfde bronnen door ze te gebruiken voor de reconstructie van de sociabiliteit en het verenigingsleven.

Vanden Borre bouwt haar proefschrift vierdelig op. Een eerste deel bekijkt in economisch en demografisch opzicht de Belgische migratie in Noord-Frankrijk. Ze steunt in hoofdzaak op werk van andere historici. Als contextuele schets had dit deel zeker

aan waarde gewonnen, wanneer binnen het Noorderdepartement meer was gefocust op de aanwezigheid van Belgen in het industriële district van Rijsel, zeker omdat Vanden Borre zelf de ruimte van haar onderzoek binnen deze grenzen afbakt. Een meer fijnmazige introductie van de vele dorpen en wijken die het arrondissement gestalte geven, was op zijn plaats. Te meer omdat Vanden Borre in de daaropvolgende hoofdstukken ten overvloede illustreert hoezeer de Belgische inwijking met dit hele ruimtelijk weefsel was verstrengeld. Naast Roubaix, Tourcoing en Wazemmes waren Belgen even nadrukkelijk aanwezig in lokaliteiten als Templeuve (Frankrijk), Haubourdin, Croix of Marcq-en-Barœul.

Zowel in het tweede als in het laatste deel legt Vanden Borre het spanningsveld bloot waarin de Belgische vestigingsmigranten waren terechtgekomen. Enerzijds waren zij op het lokale plan vaak in het plaatselijke sociale leven verankerd. Anderzijds werden ze naarmate de 19de eeuw vorderde door de hogere overheden hoe langer hoe meer als vreemdeling beschouwd. Deze dubbele dynamiek van nationalisering en sociabiliteit leidde in het Rijselse zelden tot grote conflicten zoals in Aigues-Mortes. Daar koelde de lokale bevolking in 1893 haar woede op Italiaanse inwijkelingen. Toch heerste er ten aanzien van de Belgen wrevel. Economisch profiteerden ze van een gunstiger militieregime, en werden ze vereenzelvigd met het beeld van deserteur. Wanneer in het laatste kwart van de 19de eeuw nationaliteit een steeds belangrijker issue werd, kwamen de hybride Belgen onvermijdelijk in het vizier. Vanden Borre schetst heel mooi deze evolutie die veel complexer blijkt dan tot hiertoe gedacht. Zeker, in de plaatselijke

pers circuleerde het beeld dat vooral de Vlaamse Belgen er in een 'speciaal milieu' leefden, d.i. weinig Franse kenden en geen Franse kranten lazen. Dat neemt niet weg dat dezelfde lokale pers vaak kritisch berichtte over bepaalde wetgevende initiatieven. Een voorbeeld van dergelijke scepsis werd geformuleerd ten aanzien van de verplichte verblijfsregistratie voor vreemdelingen (2 oktober 1888), een belangrijk moment in de aanloop naar de nationaliteitswetgeving van 1889. Er was gestipuleerd dat elke residerende arbeidsmigrant in Frankrijk zichzelf en zijn familie binnen de twee weken na aankomst moest aangeven op het stadhuis. Sommige kranten rekenden voor wat dat voor de stedelijke administraties van Roubaix of Rijsel met respectievelijk 54.423 en 51.273 Belgen, feitelijk zou betekenen. Vooral de Belgen zelf speelden in dat nationaliteitsdebat een dubbelzinnige rol. Vanden Borre toont vooral in het vierde deel overtuigend aan dat op het einde van de jaren tachtig bij de Belgische migranten de overtuigings groeiende zich aan de verkeerde kant van de scheidslijn tussen Frans burger en vreemdeling te bevinden. Sommige verenigingen probeerden daar met optochten iets aan te veranderen. Loyauteit was voor hen geen zaak van nationaliteit, maar van het hart. "*Si no' sang est d'la Belgique, no' coeur est sûrmint Français*", zo luidde het letterlijk. De verblijfstaks die de Franse overheid in 1893 aan vreemde arbeiders werd opgelegd, werd door veel Belgen als een vernedering ervaren. Op grond van hun vertrouwdheid met de regio en gedeelde culturele praktijken hadden zij ten aanzien van andere vreemdelingen eerder een voorkeursbehandeling verwacht.

Vanden Borre is vooral op haar best waar ze het concrete verenigingsleven beschrijft.

Daartoe behoort ook het zeer lezenswaardige hoofdstuk over de setting van die sociabiliteit. Bewonderenswaardig is hoe Vanden Borre enkele minder bekende migrantenbuurten weet te analyseren tot op straatniveau. De *rue de Juliers* of de *rue Mazagran* in Wazemmes zijn daarvan de belangrijkste. Aan één belangrijke plek van sociabiliteit besteedt Vanden Borre vreemd genoeg geen aandacht. De werkplek. Die klip omzeilt ze handig door haar onderzoek nadrukkelijk in te schrijven in het onderzoek naar sociaal-culturele verenigingen. In navolging van ondermeer Stefan-Ludwig Hoffman legt Vanden Borre de historische wortels van dergelijke associaties in de verlichtingstraditie, waar ze als discussiegroepen ontstonden in burgerlijke milieus. In de 19de eeuw werden ook lagere bevolkingslagen aangespoord tot dergelijke vormen van "*enlightened sociability*". Dat resulteerde niet in beschavende verenigingen maar in een eigen, populaire vorm van associatieve sociabiliteit. Kritisch beschouwd maakt Vanden Borre de resultaten van dat proces van toe-eigening voor het arrondissement Rijsel vooral zichtbaar voor de periode van 1860 tot 1895. De transitie tussen 1890 en 1914 naar nieuwe vormen van sociabiliteit, ondermeer op sportgebied, stipt ze slechts hier en daar aan. Een epiloog bij wijze van uitleiding had niet misstaan. Te meer omdat de auteur zelf suggereert dat er gezien de nieuwe sociaal-politieke realiteit – grensarbeiders krijgen de bovenhand en Roubaix kleurt socialistisch – in die periode ook een nieuwe Rijselse agglomeratie ontstond.

Henk Byls